

En gammal väg och ett gammalt bruk

Från ARVIKA NYHETER 18 januari 2012

Strax innan Helgebodavägen från Charlottenberg kommer fram till Långtjärnet går en väg in till höger.

Namnet på denna väg är Steinmetzvägen. Vägen byggdes på 1800-talets senare del och var en viktig trafikerad transportled mellan Lyreds bruk och Charlottenberg.

Namnet Steinmetzvägen har den fått efter den siste bruksförvaltaren vid Lyreds bruk, brukspatron Axel Steinmetz.

HISTORIA

Lyredshyttan låg vid nedre änden av Borgsjön och bruket anlades år 1835.

Namnet har bruket fått genom en sammankoppling av efternamnen på de två delägarna Axel Fredrik Edgren på Sälboda och Anders Lyrholm på Vägsjöfors. Man hade räknat med att hämta malm ur de närmaste sjöarna – Borgsjön, Treen och Eken.

Men snart började malmen tryta och man försökte ta bergmalm från Norge och tackjärn från Bergslagen. Genom de långa transportererna blev företaget allt mindre lönsamt.

Järnvägslinje

Ett försök att gå över till sågverksrörelse stupade också på de dåliga vägarna och det avskilda läget.

År 1863 inköptes bruket Lyred av Axel Steinmetz.

Han satsade nu på att få järnvägen förbi Lyred. En järnvägslinje mellan Bohuslän och Malung diskuterades och möjligheten fanns att denna skulle kunna passera Lyred. Projektet kom dock inte till stånd.

Steinmetz byggde då en väg rakt västerut över skogen för att få en förbindelse med Charlottenberg och Norge.

Detta blev en avsevärd förkortning och här gick många hästlass med tackjärn.

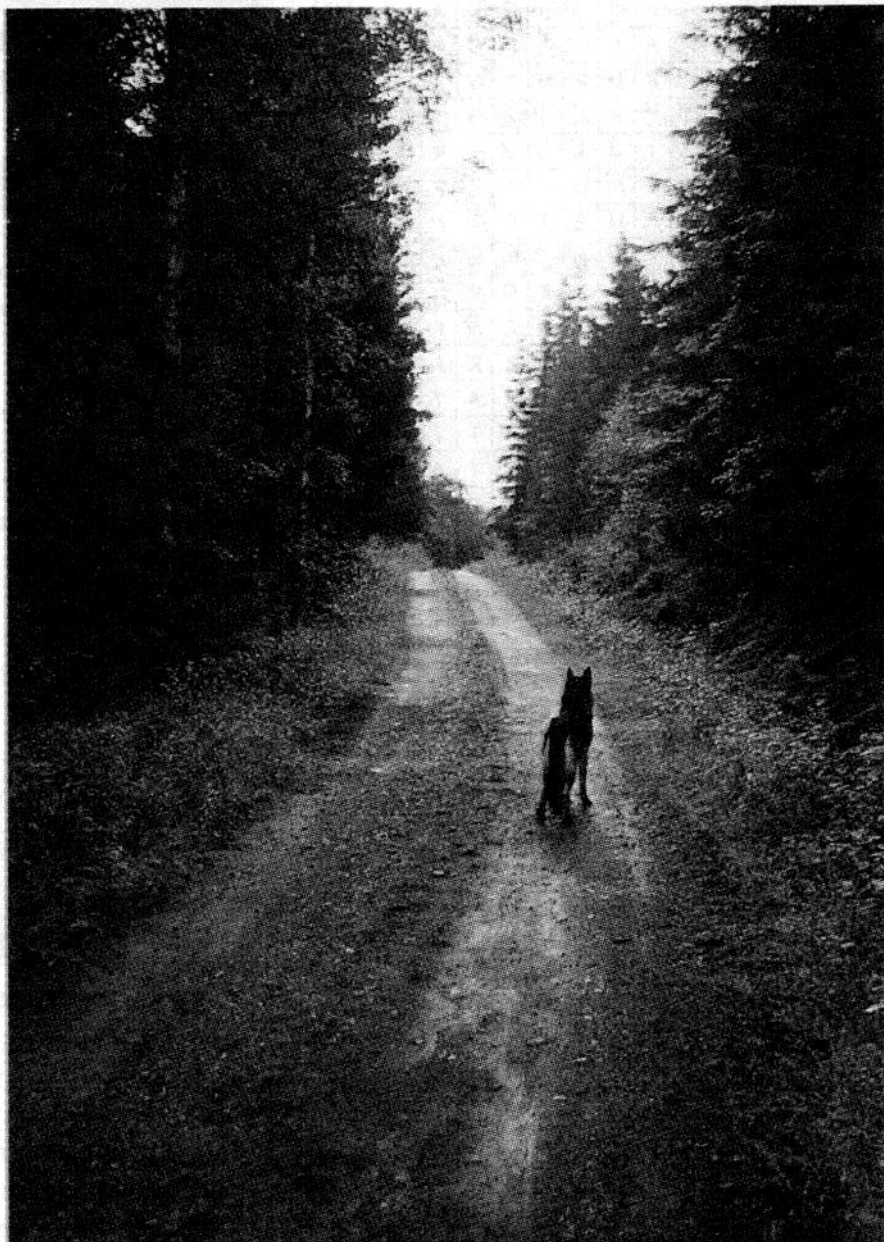
Halva vägen ligger i Gunnarskog och andra halvan i Eda. Gränsen mellan socknarna går mitt i ett tjärn som heter Abborrtjärnet, vilket ligger strax söder om vägen. Tjärnet syns tydligt från vägen och är numera sammanvuxet i mitten så att två tjärn bildats.

Trots den nya vägen blev situationen för bruket värre och värre och år 1880 lades driften ned. Axel Steinmetz som offrat allt han ägde ville aldrig erkänna att brukets saga var all. Han bodde kvar i herrgården och hoppades i det längsta att kunna återuppta driften. Jordbruket kom i vanhävd, byggnaderna förföll och skogen började växa vilt.

” En höstdag år 1908 låg Axel Steinmetz död i ruinererna och nu finns endast några stenar kvar som markerar var herrgården låg.

Isolerad med hästar

Folk flyttade därifrån och Steinmetz blev totalt isolerad. Hans enda sällskap var fyra hästar och det enda han företog sig var det som hängde samman med hästarnas skötsel. Hans sista och bästa häst hette Stella och var ett importerat norskt sto. När stallta-

Steinmetzvägen, som går västerut genom skogen, över Valfjället fram till Helgebodavägen.

FOTO: STEFAN HECTOR

ket rasade in flyttade han Stella till brygghuset och använde spisen som krubba.

En höstdag år 1908 låg Axel Steinmetz död i ruinerna och nu finns endast några stenar kvar som markerar var herrgården låg.

Ovanstående rader fanns med i min bortgångne broder Detlofs efterlämnade papper. Raderna visar bland annat hans intresse för bygden, jorden, skogen och hästarna.

Jag blev själv intresserad av epoken Lyred och Axel Steinmetz och har försökt komplettera med ytterligare lite fakta om Lyred

och brukspatron Axel Steinmetz.

Företagsamhet

Onekligen en intressant gammal väg och ett projekt i "den tidens "företagaranda" och ett exempel på verklig företagsamhet.

Vem var Axel Steinmetz som anlade Steinmetzvägen och vad vet man mer om Lyreds bruk?

Linus Brodin har i sin skrift Gunnarskogs kyrka 1727–1927 tillägnad Elin och Olof Hector, i viss mån bidragit till ytterligare kunskaper i ämnet, men framför allt framlidne Anders Olsson i Gårdsås har delat med sig av sitt stora kunnande om Lyreds bruk och den siste bruksförvaltaren där Axel Steinmetz, i Gunnarskogs utomordentliga sockenbok.

Krigskommissarie

Anläggare av hyttan i Lyred var förutom Lyrholm och Edgren även krigskommissarie Martin Naucclér i Brunskog. Alla tre fa-

miljerna blev be-
fryndade med
varandra. Både
fru Naucclér och
fru Edgren var
döttrar till kyr-
koherden i Brun-
skog Magnus
Unger och hans
maka Kjerstin.
En son till makar-
na Unger blev gift
med en dotter till

brukspatron Lyrholm.

En annan av sönerna var dåvarande komministern i Gunnarskog.

Denne var gift med Ulrika Edgren, syster till brukspatron Edgren.

Lyrholm beskrivs som en ståtlig, talför och aktiv person, en äkta värmländsk brukspatron.

1835 började en livlig verksamhet vid den "dystert stillsamma platsen", där Borgsjöns vatten förut i fritt lopp rusat utför sluttningen.

Ingen eller blott obetydlig bebyggelse fanns i den närmaste omgivningen. Åren 1835–1836 byggdes dammen, hyttan, en såg och en bostadsbyggnad för arbetarna och möjligen herrgården.

Malm ur Borgsjön

Medan byggnadsarbetet pågick upptogs ansevärliga mängder malm ur Borgsjön och andra närliggande sjöar. Sjömalmen togs upp på vintern genom hål i isen och på sommaren från en flotte. Det var ett hårt arbete, men om malmtillgången var god, också lönsamt.

I mars 1837 påblästes masugnen. Bergsmästarens utsago gav vid handen att sjö- och myrmalmen var lämplig för gjutning och ett gjuteri anlades redan de första åren.

Man tillverkade bland annat kokkärl, härdställningar, kuggjul och spistackor.

Ganska snart utvidgade man verksamhet och anlade ett

manufakturverk vid Lyred. Det nya verket skulle bestå av två spikhammare. Eftersom sjömalmen började ta slut och på grund av att den ej var så lämplig för manufakturverket började man hämta tackjärn från Bergslagen med kostbar frakt över Väneren, Kristinehamn, sedan Arvika och landsvägen upp till bruket.

Väl rustat

1840-talet och framåt var bruket egentligen väl rustat i fråga om verkstäder, koltillgång och vattenkraft men det var sämre ställt med råvaran och ännu sämre med transportförhållandena.

Tillverkningen på 1860-talet var huvudsakligen plogar, harvar, hästskor, söm, spadar, kättingar och så vidare.

Så småningom faller de tre "upphovsmännen" ifrån och nya ägare kommer in i bilden. Och nu träder den siste ägaren fram, nämligen Axel Fredrik August Steinmetz som på auktion i Högvalta den 10 februari 1863 blir ny ägare till Lyreds bruk.

Detta skedde inte utan en del "poänger". Bland annat hade Steinmetz högsta anbudet på hela fastigheten med inventarier, på 20 000 kronor, då en konkurrent bjöd 20 001 krona. Men då replikerar Steinmetz med budet 20 001 krona och 1 öre. Axel Steinmetz blir därmed ny ägare till hela verksamheten vid Lyreds bruk. Steinmetz erhöll laga fasta på Lyred den 23 februari 1869.

Badhusurnan

Vem var han den nye ägaren? Axel Fredrik August Steinmetz föddes 1834 i Hudiksvall. Släkten hade vallonskt påbrå. När Steinmetz blev ägare till Lyred var han i sina bästa år och hade god känne-

dom om brukshantering. Det finns skäl att anta att han i ren teknisk kunnighet var överlägsen de förutvarande ägarna.

Gjutningen nådde under hans tid stor fulländning vilket visas av flera förnämliga föremål som bevarats till senare tid. Arvikaborna kan idag beskåda ett praktfullt exempel på Steinmetz och Lyreds produktion i den imponerande urnan utanför gamla badhuset. Gjutningen vid Lyreds bruk kan i viss mån betraktas som konsthantverk.

Axel Steinmetz bodde på Lyreds hergård, en tvåvåningsbyggnad om 12 rum, brädfordrad och rödfärgad. Byggnadens mått var 18,40 gånger 11,40 meter. Inga flyglar. Takmaterialet var tegel tillverkat på platsen. En sal på nedre botten sträckte sig tvärs över hela byggnaden. I närheten av manbyggnaden fanns magasin och brygghus, längre bort övriga ekonomibyggnader.

Besvärliga transporter

Transportförhållandena var ett av de svåraste hindren för Lyredsbrukets utveckling. En tid roddes produkterna över Borgsjön och fraktades sedan efter den gamla backiga landsvägen från Helgeboda till i närheten av Eda kyrka och vidare till Charlottenberg där sedan 1865 fanns järnvägsförbindelse med Norge.

Så kom nödåren 1867–1868 och under denna tid anlade Steinmetz en ny körväg rakt västerut genom skogen, över Valfjället fram till Helgebodavägen. Denna väg fick självklart namnet "Steinmetzvägen". Därmed upphörde frakterna över sjön och avståndet till Charlottenberg förkortades betydligt.

Brukets lediga arbetare anställdes vid vägbygget, vilket delvis torde ha finansierats med en stor penninggåva som Axel Steinmetz erhölet av sin svåger, som gjort sig en förmögenhet på guldfynd i Alaska.

Ödesdiger eldsvåda

Den 29 maj 1870 härjades Lyred av en eldsvåda, varvid masugnen och den så kallade kupolugnen förstördes och kolhuset samt herrgårdens ekonomibyggnader nedbrändes. Gjuteriet blev ej återuppbyggt. Spikhammaren kom i gång på nytt då det efter fransktyska kriget 1870 blev en ny högkonjunktur.

Sedan dalar dock verksamheten hastigt. 1878 hade stångjärnshammaren tystnat. 1879 arbetade endast en spiksmed och en dräng vid en ässja och en hammare. Därmed kan järnbruksdriften anses vara avslutad.

Axel Steinmetz kanske saknade viss anpassningsförmåga och praktisk läggning. Men med sin konstnärssjäl var han fäst vid järnet. Trots erbjudande från bland annat ett par engelsmän som ville köpa gården och vattenfallet lämnade Steinmetz ej sitt kära Lyred.

En ståtlig man

Brukspatron Axel Fredrik August Steinmetz avled på Lyred den 11 april 1908. Beslutsamhet och viljekraft, samt hängivenhet till arbetet var framträdande drag hos Lyreds siste brukare. Som husbonde var han enligt uppgift sträng men rättrådig. Axel Steinmetz mindes man som en "ståtlig man med ett belevat fast en smula myndigt uppträdande".

STEFAN HECTOR